

УДК: 321.01(043.3)

ПОЛІТИЧНА НЕВИЗНАЧЕНІСТЬ ЯК СКЛАДОВА РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Віннічук Ольга

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

(стаття надійшла до редколегії – 14.11.2016 р., прийнята до друку – 20.12.2016 р.)

© Віннічук О., 2016

Проаналізовано сутність невизначеності, яка виступає атрибутом політичного життя суспільства. З'ясовано джерела виникнення невизначеності. Охарактеризовано тенденційність політичної невизначеності в умовах перехідного періоду українського суспільства. Визначено основні чинники, що породжують стан невизначеності українського суспільства.

Ключові слова: невизначеність, джерела невизначеності, інформаційна невизначеність, політичне рішення, стан невизначеності українського суспільства.

THE POLITICAL UNCERTAINTY AS A PART OF UKRAINIAN SOCIETY

Olga Vinnichuk

The essence of uncertainty serves as an attribute of political life. It is indicated that today the issue is related to various manifestations of political uncertainty in conditions of relative stability or instability and crisis of transitional societies. The very nature of uncertainty is influenced by various aspects: uncertainty due to the fact that it is impossible to predict values of a factor with accuracy; transformation; unpredictable behavior of participants in a conflict of interests in politics. The most difficult condition for any system of society is a state of uncertainty caused by the combination of two factors: the need to make a decision and lack of relevant information.

The article defines sources of uncertainty, incompleteness and lack of information, lack of resources, lack of conscious human activity, etc. The research states that any element and communication channel between the elements can be a source of uncertainty. The paper characterises trends of political uncertainty during the transition period of Ukrainian society. Accumulation in Ukrainian society of negative social experience and economic failures, uncertainty in public system of values and delay of reform process significantly impede social development.

The main factors that give rise to the state of uncertainty in Ukrainian society are outlined. In Ukraine, there are two basic conflicting processes: redistribution of spheres of influence between oligarchic groups (including the use of means of war in the East of Ukraine) and the splitting of communities which want to oppose energy transfer as constructive action. It is noted that to reduce the level of political uncertainty due to the impact of economic factors, there still is a need in effective domestic policy as a part of Ukrainian foreign policy and responsible political behavior of the ruling class.

Key words: uncertainty, sources of uncertainty, information uncertainty, political decision, abeyance in the Ukrainian society.

Досить актуальним сьогодні залишається питання, пов'язане з різним виявом політичної невизначеності в умовах відносної стабільності чи нестабільності та кризи перехідних суспільств. Суспільство, що розвивається, володіє різними соціальними та політичними механізмами підтримки і забезпечення, тому невизначеність у таких суспільствах мінімізується і локалізується. Інша ситуація виникає в суспільстві, що переживає кризовий стан. Коли криза поглиблюється і перетворюється на перманентний процес, складається ситуація невизначеності. Не

завжди знаходяться політичні еліти, що здатні усвідомити вчасно об'єктивні політичні процеси, тому надзвичайно високим є ступінь невизначеності в разі прийняття політичних рішень, коли здійснюється перехід до якісно нового стану суспільства. Політична невизначеність за таких умов стає найважливішою властивістю перехідного періоду.

Необхідність дослідження проблеми невизначеності в умовах перехідного періоду суспільства визнається провідними зарубіжними та вітчизняними політологами, оскільки вивчення цього явища

необхідно для вдосконалення всього механізму державної політики, ефективнішого вирішення нагальних завдань розвитку суспільства. Минулий і нинішній досвід показують, що сьогодні відсутність належної уваги до питань політичної невизначеності знижує якість державних рішень та негативно позначається на розвитку держави.

З'ясуванням теоретичних засад становлення і розвитку поняття невизначеності як соціально-філософської категорії займалися такі дослідники, як Ф. Найт "Риск, неопределенность и прибыль", "Поняття ризику та невизначеності" [8, 9], Н. Луман "Риск, неопределенность, случайность" [7], Г. Иванченко "Неопределенность и риск как антропологические константы современности" [4], П. Самуэльсон "Риск, неопределенность и теория игр" [11] тощо.

Незважаючи на значну кількість наукових праць, у яких розглядають феномен невизначеності, у більшості з них проаналізовано саме соціально-філософські, психологічні, технологічні аспекти. Це свідчить про необхідність комплексного дослідження політичної невизначеності як визначального чинника становлення українського суспільства.

Мета дослідження – розкрити і проаналізувати невизначеність як складову політичного життя українського суспільства, визначити джерела її виникнення.

Під невизначеністю розуміють неможливість точно спрогнозувати оптимальний вектор розвитку складної системи, певну реакцію на багатоваріантність, неоднозначність суспільних процесів [2, с. 62]. Рівень політиків визначається тим, наскільки вони здатні "зняти" невизначеність, знизити її гостроту, передбачити можливі негативні й позитивні наслідки розвитку цієї невизначеності для певного суб'єкта і його стратегії.

Сама природа невизначеності формується під впливом різноманітних аспектів:

- невизначеність зумовлена тим, що неможливо з точністю передбачити значення того чи іншого фактора;
- трансформації;
- непередбачуваністю поведінки учасників у ситуації конфлікту інтересів у сфері політики [2, с. 72].

Ф. Найт у праці "Поняття ризику та невизначеності" говорить про об'єктивну ймовірність, що породжує невизначеність [9, с. 20]. Тобто, можемо стверджувати, що ці поняття в абсолютній реальності є тотожними. Однак американський дослідник І. Шифер заперечує Ф. Найту і стверджує, що ймовірність – це завжди оцінка явища. Важливість істинної невизначеності як фактора, що перешкоджає вільній конкуренції, ставить першочерговим

завданням дослідити суто теоретичне знання та поведінку [8, с. 104].

До джерел виникнення невизначеності можна зарахувати такі:

- неповнота і недостатність інформації про об'єкт, процес, явище, щодо яких приймається рішення, обмеженість людини у збиранні та переробленні інформації, постійна мінливість інформації про багатьох об'єктів;
- обмеженість, недостатність матеріальних, фінансових, трудових та інших ресурсів під час прийняття та реалізації рішень;
- відносність процесу пізнання людиною навколишнього середовища (наприклад, пізнання постійно містить елементи невизначеності, оскільки кожний новий його етап відкриває нові невідомі проблеми);
- неможливість однозначного пізнання об'єкта наукового пізнання, зумовлена різними обставинами;
- відносна обмеженість свідомої діяльності людини, пов'язана з існуванням відмін у соціально-психологічних настановах, ідеалах, намірах, оцінках, стереотипах поведінки [1, с. 117–118].

Джерелом невизначеності може стати кожен елемент та канал зв'язку між елементами. Якщо в системі немає однозначної відповідності між вхідною та вихідною керуючою інформацією, тоді діє чинник інформаційної невизначеності.

Як свідчать матеріали дослідження, невизначеність виникає у формуванні керуючої інформації через інформаційні компоненти. Роль різноманітних інформаційних компонентів у формуванні керуючої інформації визначає специфіку впливу невизначеності відповідних компонентів на невизначеність системи управління загалом. Так, невизначеність цілей не дає змогу системі управління однозначно оцінювати ситуації, що виникають. Система управління стає неспроможною повністю раціонально вибати найкраще з наявних в її розпорядженні варіантів поведінки. Невизначеність системи моделей не дає змогу однозначно формувати ланцюжки причинно-наслідкових зв'язків. Відповідно система управління не має можливості точно і однозначно передбачити всі суттєві для неї наслідки різних подій. Невизначеність первісної інформації не дає можливості однозначно оцінювати реальну ситуацію на об'єкті керування і в зовнішньому середовищі [3, с. 612].

Найважчим станом для будь-якої системи суспільства є стан невизначеності, спричинений поєднанням двох чинників: потребою ухвалити рішення і браком потрібної інформації. Мислення в умовах дефіциту інформації – це ланцюг послідовних гіпотез, які підтверджуються або спростовуються

реальністю. Виникнення невизначеності супроводжуються появою страху.

Невизначеність у питаннях загальнонаціональних орієнтирів створює конфліктогенний простір, наслідком яких є небезпечні коливання масових настроїв, розшарування правлячої верстви, поглиблення регіональних відмінностей. Водночас певні спроби осмислено визначити перспективні способи реформування суспільства здійснюються здебільшого з використанням старих підходів, що ґрунтуються на пріоритетах державної економіки та зміцненні владних структур.

Нагромадження в українському суспільстві негативного соціального досвіду та економічних прорахунків, невизначеність системи суспільних цінностей та затягування реформаторських процесів значно гальмують суспільний розвиток. Щоб перебороти цю тенденцію, суспільство має керуватися не стратегією виживання, а стратегією розвитку, яка б формувала у масовій свідомості почуття надії та впевненості у майбутньому.

В умовах перехідного періоду необхідною передумовою суспільного прогресу є збереження стабільності та єдності нації. Будь-який значний соціально-політичний конфлікт становить загрозу для існування держави та суспільства загалом. Не припустити розколу громадської думки у корінних питаннях існування нації є головним пріоритетом політики Української держави [2, с. 160].

З часу отримання незалежності Україна спромоглася запобігти значним зіткненням у сфері боротьби за владу. Цьому сприяли розподіл влади на законодавчу, виконавчу і судову, прийняття Конституції, введення національної валюти тощо. Але водночас варто зазначити, що за період незалежності Української держави відбулося різке зниження рівня довіри населення до влади.

І хоча існує певний поступ у законотворчій діяльності, однак не завжди чинні закони належно виконуються. Це відбувається, з одного боку, через недосконалість самих законів, які відірвані від реалій життя, а з іншого – через неналежне виконання своїх обов'язків тими, хто уповноважений ці закони втілювати у повсякденну реальність. Якщо закони не виконуються, авторитет влади знижується, і держава врешті-решт занепадає. Нехтування законами призводить до виявів безвідповідальності, прийняття посадовцями некомпетентних та волонтаристських рішень, внаслідок чого інтереси певних осіб ігноруються, а інших – піднімаються на рівень, що перевищує загальнодержавний [10].

Такий невтішний стан речей пояснюється труднощами перехідного періоду, але водночас

значною мірою вину за падіння авторитету влади можна покласти й на її носіїв, які мало дбають про власний авторитет як осіб відповідальних, здатних приймати рішення та контролювати їх виконання. Зниженню авторитету влади сприяють також корупція та хабарництво, зв'язки посадовців зі злочинними угрупованнями. Попри низку скандальних викриттів у пресі випадків зловживань із боку високих посадових осіб, жоден високопосадовець не поніс відповідного покарання, а багато хто продовжує займати високі посади. На жаль, викриття й оприлюднення через ЗМІ зловживань також стає лише формою політичної боротьби, а не засобом очищення владних структур від нечесних працівників.

Нарешті, відсторонення від влади команди В. Януковича, який у 2010–2013 роках вибудував власну патронатно-клієнтарну мережу та закріпив її на рівні конституційного порядку та законодавчих механізмів, усунуло ризик персоналізованої влади, що становив основний фактор політичної нестабільності в Україні [6]. Водночас підвищилося значення інших факторів, які підтримали невизначеність майбутнього розвитку країни. Одним із наслідків народного повстання, в якому збіглися інтереси й активних прореформаторськи налаштованих громадян і утиснутих у період правління В. Януковича олігархічних груп, стали дії, що, своєю чергою, провоковані та підтримані Росією, яка прагне до панування в пострадянському просторі й оберігає власний авторитарний режим. На цьому етапі спільноти України опинились перед низкою взаємопов'язаних завдань: національної консолідації, яке було проігноровано, відновлення довіри до держави, яка виявила свою неефективність через проведення нею часткових інтересів (олігархату), збереження і навіть відновлення (після анексії Росією Криму й ресурсної підтримки сепаратистських настроїв на Сході України) територіальної цілісності України [2, с. 175].

Тепер в Україні наявні два базові суперечливі процеси: відбувається переділ сфер впливу між олігархічними групами (враховуючи використання ними засобів війни на Сході України), відбувається мережування спільнот, які прагнуть енергію протесту перевести в конструктивну дію.

За оцінкою Українського незалежного центру політичних досліджень, що ґрунтується на даних моніторингу політичних процесів і на врахуванні думки експертів у сфері політичних процесів, у структурі політичних ризиків загальна глибина політичних ризиків сьогодні сягає 9–10 балів за 10-бальною шкалою, що передбачає ризики не тільки ендегенної (недостатність антикорупційної та

антимонопольної політики, слабкі гарантії реалізації і поновлення прав на основі судово-правової системи), але й екзогенної природи (тобто воєнна експансія), на усунення яких держава не здатна особливо впливати [6]. Вони мають тенденцію до збереження у короткостроковій перспективі і стримують ділову активність та інвестиційний інтерес.

У контексті та цілях цієї програми політичний ризик розуміється як тенденції, що провокують стан невизначеності в ухваленні політичних і державних рішень і перешкоджають плануванню дій на ринках країни. Політичні ризики виростають з політичних відносин, тобто відносин з приводу влади і власності, вони залежать від ухвалення політичних рішень і як такі впливають на позиції агентів інших представників політичного поля.

Російська агресія проти України значно посилила стан невизначеності. Війна чи АТО? Будуть вибори на Донбасі чи ні, а якщо будуть, то на чийх/яких умовах? Коли вдасться повернути Крим? Скільки триватиме “гібридна війна”? Наскільки самостійною буде зовнішня політика України? Чи не спричинить криза територіальна криза державності? Якою буде реальна ціна на газ, чи зможуть усі громадяни України сплачувати комунальні платежі, чи вдасться здійснити судову і медичну реформу, чи працюватимуть на благо громадян правоохоронні структури? [5].

Нестабільність політико-економічної ситуації породжує у людей невпевненість у майбутньому. Сьогодні українці втомлені психологічно від неможливості побачити привабливу перспективу для себе, своєї сім’ї, для держави. Цей страх міцно осідає в підсвідомості, створює психологічну ситуацію безглуздості планування майбутнього, що й призводить до соціальної апатії з усіма можливими наслідками. Система стає некерованою.

На відміну від суспільства, армія не може тривалий час перебувати у стані невизначеності, який неминуче завершується деморалізацією, панікою, поразкою. Саме цей стан найбільше руйнує систему-державу.

На жаль, ніхто з політичних лідерів в Україні не зміг продемонструвати рішучість, тверду волю, принциповість у відповідь на шантаж, агресію, залякування – чинники, що породили у суспільстві невизначеність.

Режим, що формується сьогодні в Україні, важко назвати демократичним (радше, формально-демократичний), адже поведінці більшості частини владної еліти властиві ознаки, що не належать до демократичних: непублічність, непрозорість, орієнтація на власні, а не суспільні інтереси. Незавершені

демократичні перетворення призвели до появи в Україні “оновленого керівного класу”, який за будь-яку ціну прагне утримати владу в своїх руках [6].

Причини такої поведінки криються у специфіці української політичної еліти, в межах якої існує тісний зв’язок влади і власності, результатом чого стало формування “корпоративних кланів”, більшість із яких відкрито не демонструють свою присутність, водночас саме їхню діяльність визначає політичний і економічний розвиток держави загалом.

Основну їхню увагу сконцентровано навколо організації виборчих кампаній, розподілу владних і управлінських повноважень, посад. Щодо інституціонального реформування суспільства, то воно займало в діяльності еліт другорядні позиції. Як результат – перетворення інституціональної структури замінилося боротьбою різних соціально-політичних сил за владу, а суспільство стало об’єктом стихійних, переважно негативних процесів.

До створення стану невизначеності в Україні багато хто доклав зусиль. Зокрема, “Петро Порошенко <...> не скористався всіма своїми повноваженнями й не забезпечив переведення збройного опору України російській агресії з режиму антитерористичної операції в режим відсічі збройній агресії Російської Федерації <...> Аргументи, які лунали з вуст найближчого оточення П. Порошенка, вельми непереконаливі, а деякі з них – на кшталт побоювань узурпації влади військовими, неможливості одержання кредитів і військово-технічної допомоги з-закордону – просто вводили громадськість в оману, тобто посилюють стан невизначеності. Непослідовність найвищого керівництва держави при визначенні правового режиму боротьби з російською агресією зумовила використання в офіційних заявах і документах висловів на кшталт “терористична діяльність бойовиків”, “антитерористична операція”, “учасники АТО”, “зона АТО” тощо для означення таких реальних явищ, як “збройна агресія Росії проти України”, “самооборона від збройної агресії Росії”, “учасники бойових дій”, “театр воєнних дій” тощо. Такий підхід дезорієнтує українське суспільство і світову спільноту...”, – зазначає В. Василенко, доктор юридичних наук, професор [10].

Тож П. Порошенко намагався вести власну політичну гру, вмівло позиціонуючи між конфліктними групами та зміцнюючи свої позиції.

Першочергово йому сприяла власна фінансова незалежність. Це основна його перевага над іншими опозиціонерами, які змушені шукати фінансової підтримки. Крім того, він є власником відомого нам 5-го каналу, який значно посилив свій інформаційний вплив під час Євромайдану, завдяки збільшенню глядацького рейтингу [5].

Так, можна зазначити, що П. Порошенко тривалий час намагався бути посередником між політикою і бізнесом, хоча це йому іноді не зовсім вдавалося. Усі його союзи із провладними та опозиційними силами були тимчасовим взаємовигідним явищем, оскільки він немає потреби користуватися чиеюсь допомогою. Зважаючи на те, що у своїх особистих поглядах він весь час проявляв демократичність, це сприяло прикріпленню за ним образу проєвропейського дієвого політика.

Поглиблюють кризовий стан політичної системи суспільства та деякі заяви Н. Савченко. Наприклад, в одній з них стверджується, що українці та росіяни будуть добрими сусідами: “Братами – ні. Ми будемо добрими сусідами. Мені здається, краще бути добрими сусідами, ніж поганими братами” [10].

Невизначеність як явище стала найважливішою характеристикою суспільства в умовах трансформації. Причому трансформація під впливом ймовірності та статистики торкнулася і системи знання, і системи влади: нове, імовірніше мислення стало властиве і вченому, і чиновникові, що приймає рішення, і звичайній людині.

“Найважливішою причиною всіх наших бід є перебування у стані “хронічної невизначеності”. Країна від однієї невизначеності переходить в іншу. Не вирішивши проблем минулого, попадаємо в ситуації, які ще більше переобтяжують нас минулим. А часу для вирішення проблем стратегічного майбутнього залишається все менше і менше. Живемо в стані архаїчного часу. Перехід у стан перспективного часу, коли сучасне спрямоване у майбутнє, відсувається від нас. Як горизонт віддаляється”. Такий висновок зробив Ю. Саєнко – знаний соціолог, доктор економічних наук [10].

Для зменшення та усунення загроз політичній стабільності внаслідок впливу економічних чинників потрібна ефективна внутрішня політика як частина зовнішньої політики Української держави, а також відповідальна політична поведінка правлячого класу. Проте будь-яка державна політика і політична поведінка завжди є політичним ризиком, передусім тому, що спрогнозувати всі комбінації об’єктивних і суб’єктивних суспільних чинників та наслідки їхньої дії неможливо. І чи сприятиме ця поведінка політичній стабільності, чи дестабілізуватиме соціум залежить від якості державного управління та якісних характеристик правлячого класу, його цільних представників та працівників апарату управління, їхньої спроможності адекватно усвідомлювати суспільні загрози та виклики.

Отже, сьогодні можна з упевненістю говорити про розвиток в Україні системної кризи,

пов’язаної з невідповідністю змін у політичній системі перехідного періоду зі змінами в економіці. Криза стимулюється, з одного боку, неефективністю програм, які не дали змогу за десятиліття провести реструктуризацію, з іншого – в поступовому інтелектуальному і професійному покоління еліти, що перебувала під час влади в Україні тривалий час.

Так, очевидний занепад політичної системи, що діє, і невизначеність механізмів збереження спадкоємності влади в країні провокує загальну невпевненість та сприяє зростанню рівня політичної невизначеності українського суспільства.

Щоб знизити рівень політичної невизначеності в українському суспільстві, необхідно виявити приховані джерела, що її породжують. У майбутньому варто також дослідити вплив інформаційної складової на політичну невизначеність та можливості застосування механізмів контролю за їхнім розвитком.

1. Альгин А. П. Риск и его роль в общественной жизни / А. П. Альгин. – М.: Мысль, 1989. – 205 с.
2. Віннічук О. В. Політичні ризики в умовах демократичної трансформації суспільства: теоретико-праксеологічний аналіз: монографія / О. В. Віннічук. – Кам’янець-Подільський: ПП Мошак М. І., 2013. – 220 с.
3. Войтович Р. В. Вплив глобалізації на систему державного управління / Р. В. Войтович. – К.: Політична думка, 2000. – 687 с.
4. Іванченко Г. В. Неопределенность и риск как антропологические константы современности / Г. В. Иванченко // Проблемы гуманитарной экспертизы. – 2006. – № 4. – С. 205–207.
5. Кириченко Р. Гра тіней Петра Порошенка: яка роль шоколадного олігарха в політичних баталіях 2014 року? [Електронний ресурс] / Р. Кириченко. – Режим доступу: <http://mskod.com/gra-tiney-petra-poroshenka-yaka-rol-shokoladnogo-oligarha-v-politichnih-bataliyah-2014-roku>
6. Конончук С. Політичні ризики і політична стабільність в Україні [Електронний ресурс] / С. Конончук // Український незалежний центр політичних досліджень. – Режим доступу: [http://ucipr.kiev.ua/userfiles/Political_risks12_Aug2014u\(1\).pdf](http://ucipr.kiev.ua/userfiles/Political_risks12_Aug2014u(1).pdf)
7. Луман Н. Риск, неопределенность, случайность / Н. Луман // THESIS. – 1994. – Вып. 5. – С. 135–160.
8. Найт Ф. Х. Риск, неопределенность и прибыль / Ф. Х. Найт. – М.: Дело, 2003. – 360 с.
9. Найт Ф. Х. Поняття ризику та невизначеності / Ф. Х. Найт // THESIS. – 1994. – Вип. 5. – С. 12–28.
10. Романчук О. Війна. Стан невизначеності для України [Електронний ресурс] / О. Романчук. – Режим доступу: <http://www.radiosvoboda.org/a/27835388.html>
11. Самуэльсон П. А. Риск, неопределенность и теория игр / П. А. Самуэльсон // Экономика. – М.: БИНОМ, 1997. – С. 223–244.

1. Algin A. P. Risk i ego rol v obshchestvennoy zhizni / A. P. Algin. – M.: Mysl, 1989. – 205 s.
2. Vinnichuk O. V. Politychni ryzyky v umovakh demokratychnoi transformatsii suspilstva: teoretyko-prakseolohichniy analiz: monohrafiia / O. V. Vinnichuk. – Kam'ianets-Podilskyi: PP Moshak M. I.,

2013. – 220 s. 3. Voitovych R. V. Vplyv hlobalizatsii na systemu derzhavnoho upravlinnia / R. V. Voitovych. – K. : Politychna dumka, 2000. – 687 c. 4. Ivanchenko G. V. Neopredelennost i risk kak antropologicheskie konstanty sovremennosti / G. V. Ivanchenko // Problemy gumanitarnoy ekspertizy. – 2006. – № 4. – S. 205–207. 5. Kyrychenko R. Hra tinei Petra Poroshenka: yaka rol shokoladnoho oliharkha v politychnykh bataliakh 2014 roku? [Elektronnyi resurs] / R. Kyrychenko. – Rezhym dostupu: <http://mskod.com/gra-tiney-petra-poroshenka-yaka-rol-shokoladno-oligarha-v-politichnih-bataliyah-2014-roku> 6. Kononchuk S. Politychni ryzyky i politychna stabilnist v Ukraini [Elektronnyi resurs] / S. Kononchuk // Ukrainskyi nezaleznyi tsentr politychnykh doslidzhen. – Rezhym dostupu: [http://ucipr.kiev.ua/userfiles/Political_risks12_Aug2014u\(1\).pd](http://ucipr.kiev.ua/userfiles/Political_risks12_Aug2014u(1).pd) f 7. Luman N. Risk, neopredelennost, sluchaynost / N. Luman // THESIS. – 1994. – Vyp. 5. – S. 135–160. 8. Nayt F. X. Risk, neopredelennost i pribyl / F. X. Nayt. – M. : Delo, 2003. – 360 s. 9. Nait F. Kh. Poniattia ryzyku ta nevyznachenosti / F. X. Nait // THESIS. – 1994. – Vyp. 5. – S. 12–28. 10. Romanchuk O. Viina. Stan nevyznachenosti dlia Ukrainy [Elektronnyi resurs] / O. Romanchuk. – Rezhym dostupu: <http://www.radiosvoboda.org/a/27835388.html> 11. Samuelson P. A. Risk, neopredelennost i teoriya igr / P. A. Samuelson // Ekonomika. – M. : BINOM, 1997. – S. 223–244.

